

The effect of citizenship skills training on the attitude towards social and behavioral harms of secondary school girl students

Abstract:

The purpose of this research was to explain the effect of citizenship skills training on the attitude of first secondary school girls towards social harms. The method of conducting this research was quasi-experimental with a pre-test-post-test design with a control group. The statistical population of the present study was female students of the first year of high school in Shiraz in the academic year of ۱۴۰۲-۱۴۰۳. Using a random cluster sampling method, two classes of the same grade from the same school (one of the classes as the experimental group and the other as the control group) were selected from the girls' first secondary schools of education in Se Shiraz district. A researcher-made questionnaire was used to collect information, which covers components such as aggression, suicide, sexual issues, drugs, theft and running away from home. The content validity of the questionnaire was obtained and confirmed based on the opinion of experts in the field of psychology and its reliability according to Cronbach's alpha coefficient. The collected data were analyzed by covariance analysis. The findings showed that the training of citizenship skills based on the compiled educational package had an effect on the attitude of female students of the first year of high school towards social harm and its components, including theft, aggression, drugs, suicide and running away from home, but it had little effect on The target group has no attitude towards sexual issues.

Keywords: Teaching citizenship skills, citizenship education, attitudes towards social-behavioral harms, female students, first secondary

تأثیر آموزش مهارت‌های شهروندی بر نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی رفتاری دانش آموزان دختر دوره متوسطه

عباس قلتاش^{۱*}، فاطمه رنجبر^۲، صدیقه محمدجانی^۳، وحید مرادخواه^۴

صص ۱۴ - ۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۸/۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۵

چکیده

هدف از انجام این پژوهش تبیین تأثیر آموزش مهارت‌های شهروندی بر نگرش دانش آموزان دختر متوسطه اول به آسیب‌های اجتماعی بود. روش انجام این پژوهش شبه تجربی با طرح پیش آزمون- پس آزمون با گروه کنترل بوده است. جامعه آماری پژوهش حاضر دانش آموزان دختر دوره اول متوسطه شهر شیراز در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ بود. با استفاده از روش نمونه گیری خوشه‌ای تصادفی از مدارس متوسطه اول دخترانه آموزش و پرورش ناحیه سه شیراز دو کلاس هم پایه از یک مدرسه (یکی از کلاس‌ها به عنوان گروه آزمایش و کلاس دیگر به عنوان گروه کنترل) انتخاب شد. برای جمع آوری اطلاعات از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد که مولفه‌هایی مانند پرخاشگری، خود کشی، مسائل جنسی، مواد مخدر، سرقت و فرار از خانه را پوشش داده است. روایی محتوایی پرسشنامه بر اساس نظر صاحب‌نظران حوزه روانشناسی و پایایی آن با توجه به ضریب آلفای کرونباخ بدست آمد و مورد تأیید قرار گرفت. داده‌های جمع آوری شده با روش تحلیل کوواریانس مورد تحلیل قرار گرفت. یافته‌ها نشان داد آموزش مهارت‌های شهروندی مبتنی بر بسته آموزشی تدوین شده بر نگرش دانش آموزان دختر دوره اول متوسطه نسبت به آسیب‌های اجتماعی و مولفه‌های آن از جمله سرقت، پرخاشگری، مواد مخدر، خودکشی و فرار از خانه اثرگذار بوده اما تأثیر چندانی بر نگرش گروه هدف نسبت به مسائل جنسی نداشته است.

کلیدواژه‌ها: آموزش مهارت‌های شهروندی، تربیت شهروندی، نگرش به آسیب‌های اجتماعی- رفتاری، دانش آموزان دختر، متوسطه اول

^۱ دانشجویار گروه علوم تربیتی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران gholtash578@yahoo.com

^۲ دکترای تخصصی مدیریت آموزشی، اداره آموزش و پرورش ناحیه سه شیراز f.ranjbar663@yahoo.com

^۳ استادیار گروه علوم تربیتی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران. ryhaneh1363@gmail.com

^۴ دکترای تخصصی فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شیراز fvv1369@gmail.com

مقدمه

تربیت شهروندی تدارک فرصت‌هایی برای اشتغال دانش‌آموزان در تجارب معنادار یادگیری است به گونه‌ای که به تسهیل رشد آنها به عنوان افراد متعهد و فعال اجتماعی و سیاسی بینجامد، بر این اساس تربیت شهروندی نگاه ویژه‌ای به یادگیری دانش و توان و نگرش‌هایی دارد که فرد را در تعامل موثر و مطلوب با افراد دیگر و دولت یاری می‌رساند (قلتش، ۱۳۸۸). از این رو آموزش مهارت‌های شهروندی و نحوه ایجاد در میان افراد برای پذیرش نقش شهروند و توجه به منافع جمعی، وظیفه‌ای دشوار و اساسی بخصوص برای معلمان است. روند تحولات اجتماعی قدرت سازگاری و انطباق افراد و گروه‌های اجتماعی را کاهش داده و در این میان اقشار و گروه‌های اجتماعی را در معرض آسیب‌پذیری قرار داده است. یکی از این گروه‌های آسیب‌پذیر، کودکان و نوجوانان هستند. هر چند در دوره کودکی، تعارض‌ها جلوه‌ی چندانی ندارند؛ اما با ورود به دوره بعد و هنگام مواجهه با دشواری‌های ویژه نوجوانی و جوانی، کشمکش‌های درونی و محیطی در اثر الزام‌های اجتماعی پدیدار می‌شود. در صورتی که فرد نتواند در مقابل این نوع کشمکش‌ها رفتاری مناسب در جامعه داشته باشد؛ جامعه دچار انواع آسیب‌های اجتماعی حاصل می‌شود. آسیب‌هایی اجتماعی که عارضه‌ی آن نه تنها متوجه نوجوانان می‌شود؛ بلکه اجتماعی عظیم را درگیر می‌کند. از آنجا که ذات انسان بر مدنیت او مبتنی است، ایفای نقش مدنیت نیز مستلزم آگاهی از قواعد بازی‌های اجتماعی است تا بتوان در یک تعامل موثر اجتماعی، هم منشأ اثر بود و هم اثراتی نیکو از دیگران پذیرفت. با دستیابی فرد به ابزار ارتباط اجتماعی نیز داشتن دانش و توان استفاده از این ابزارها نیازمند کسب مهارت‌های شهروندی است. آغاز چنین فرایندی بر بنیان برقراری ارتباط اجتماعی استوار است و شالوده آن برخورداری از مهارت‌هایی است که بسیار تأثیرگذار هستند که این مهارت‌ها آموختنی و قابل یاد گرفتن در هر مقطعی هستند. (Gholtash et al, ۲۰۱۲).

آسیب اجتماعی به هر نوع عمل فردی یا جمعی اطلاق می‌شود که در چارچوب اصول اخلاقی و قواعد عام جمعی رسمی و غیر رسمی جامعه محل فعالیت کنشگران قرار نمی‌گیرد و در نتیجه با منع قانونی یا قبح اخلاقی و اجتماعی روبرو می‌گردد. به همین دلیل، افراد کجروی‌های خود را از دید ناظران قانون، اخلاق عمومی و نظم اجتماعی پنهان می‌نمایند؛ زیرا در غیر این صورت با پیگرد قانونی، تکفیر اخلاقی و طرد اجتماعی مواجه می‌شوند (Sheikhali, ۲۰۲۱). تغییراتی که در ساختار جوامع رو به رشد طی سال‌های اخیر رخ داده؛ باعث شده آسیب‌های اجتماعی از روندی متفاوت نسبت به سال‌های قبل برخوردار گردد. عوامل آسیب‌زای اجتماعی در دانش‌آموزان می‌تواند به مواردی مانند گرایش دانش‌آموزان به مصرف دخانیات، خشونت، تأثیرپذیری از شبکه‌های ماهواره‌ای، فضای مجازی، افت تحصیلی و.... را بوجود آورد که در صورت جدی نگرفتن منجر به آسیب‌های اجتماعی شدید در دانش‌آموزان می‌شود. بنابراین به منظور کاهش این عوامل راهکارهای زیادی وجود دارد که با بکارگیری شیوه‌های صحیح تعلیم و تربیت توسط اولیاء، مدرسه و.... می‌توان به نتیجه مطلوب رسید (Emamizadeh, ۲۰۲۱).

از میان تمام موسسات دخیل در تربیت شهروندان، مدارس و برنامه‌های درسی آنها نقش تعیین کننده‌ای دارند؛ به عبارتی مدارس نقش مستقیمی در تدارک فرصت‌های کسب دانش، توسعه بینش و تمایل و ارتقای مهارت‌ها و عملکردهای لازم جهت یک شهروند خوب بودن دارند.

متأسفانه در نظام آموزش و پرورش بویژه برنامه‌های درسی مدارس توجه لازم به تربیت شهروندی نمی‌شود و صرف‌نظر از آنکه برنامه‌های ویژه‌ای تحت عنوان "آموزش شهروندی" وجود ندارد، در قالب برنامه‌های درسی دیگر نیز کمتر اثری از آن را می‌توان یافت. (Fathi, ۲۰۰۲). این کاستی و نقص و تشخیص عدم توجه به موضوع تربیت شهروندی در نظام آموزشی از سال‌ها قبل همچنان باقی است، در حالی که در اکثر کشورهای توسعه یافته و برخی کشورهای در حال توسعه، برنامه‌های تربیت شهروندی در نظام رسمی تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گرفته است و تلاش‌های تحقیقی و اقدامات گسترده‌ای نظیر راه-اندازی موسسات و انجمن‌ها و مراکز علمی و پژوهشی صورت گرفته است.

تحقیقات زیادی نشان می‌دهد که امروزه دانش‌آموزان در برخی از مهارت‌های شهروندی با ضعف روبه رو هستند. از جمله پژوهش‌های مرتبط می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

پاک و همکاران (Paik et al, ۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان یک رویکرد مبتنی بر جامعه جهانی برای حمایت از یادگیری اجتماعی و عاطفی به این نتیجه دست یافتند که برنامه آموزشی حمایت از یادگیری اجتماعی و عاطفی باید در تمام جنبه‌های زندگی دانش آموزان (در هر کلاس درس، فعالیت‌های بعد از مدرسه، برنامه تابستانی و فراتر از آن) اجرا شود.

روشید و حیدر (Roshid and Heydar, ۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان آموزش مهارت‌های قرن بیست و یکم در مدارس متوسطه روستایی: از تئوری تا عمل به این نتیجه دست یافت که تحلیل محتوای کیفی، آمار توصیفی و تحلیل موضوعی داده‌ها نشان می‌دهد که در حالی که مهارت‌های قرن بیست و یکم به صراحت در اسناد خطمشی، از جمله برنامه درسی برجسته شده‌اند، بسیاری از معلمان از این مهارت‌ها بی‌اطلاع هستند. به طور خاص، معلمان درک آموزشی محدودی از نحوه ادغام این مهارت‌ها در آموزش کلاس دارند. در نتیجه، معلمان آموزش دیده و آموزش ندیده به ندرت مهارت‌های قرن ۲۱ را در کلاس‌های درس خود به کار می‌برند، که منجر به انحراف آنها از شیوه‌های آموزشی توصیه شده توسط برنامه درسی می‌شود.

چبیا و همکاران (Chiba and et al, ۲۰۱۹) در تحقیقی که انجام دادند به این نتیجه رسیدند که در امر آموزش فراگیران در راستای توسعه پایدار، باید به مسأله آموزش حقوق شهروندی در ابعاد فردی و اجتماعی همزمان توجه داشت. بنابراین ضروری به نظر می‌رسد که آموزش و پرورش با پرداختن به مهارت‌های شهروندی توانمندی‌هایی را در افراد افزایش دهد. آموزش و پرورش اگر بخواهد به هویت ملی و مهارت‌های شهروندی کودکان و نوجوانان اعتلا بخشد باید آنان را برای زندگی در عصر جهانی شدن در قرن حاضر آماده کند، غفلت از این وظیفه مهم نه تنها باعث فقر هویتی و مهارتی گروه‌های وسیعی از دانش‌آموزان خواهد شد بلکه زمینه جذب بی رویه گروه‌های وسیع دیگری از آنان به فرهنگ و سبک زندگی جهانی سازی بیگانه را نیز فراهم خواهد آورد.

آقاخان‌ی نژاد (Aghakhani, ۲۰۲۰) در پژوهشی به مقایسه نگرش دانش‌آموزان دختر و پسر دوره دوم متوسطه شهر قم نسبت به آسیب‌های اجتماعی پرداخت. یافته‌ها نشان داد که میانگین نگرش به آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان پسر نسبت به دانش‌آموزان دختر بیشتر است. همچنین بین نگرش دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه دختر و پسر شهر قم نسبت به آسیب‌های اجتماعی در ابعاد سرقت، پرخاشگری، وابستگی به اینترنت، طلاق و فقر تفاوت معنادار وجود دارد. همچنین نتایج بدست آمده ضمن شناسایی آسیب‌ها و اختلالات؛ یاری رسانی به قشر دانش‌آموز و خانواده آنان برای تحول و بالندگی را پیام می‌دهد و برای مسئولان ذی ربط تعیین کننده و راه گشا است.

عامری و همکاران (Ameri et al, ۲۰۲۰) در مطالعه‌ای با عنوان «آموزش مهارت‌های زندگی با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی» ضمن تأکید بر اهمیت تعلیم و تربیت و معضلات و مشکلات به عنوان یکی از بحث انگیزترین مسائل در جوامع مختلف؛ به نکاتی چون لزوم تعلیم و تربیت صحیح نسل آتی، حساسیت و شکنندگی کودکان، نوجوانان و جوانان در تعامل مسائل مختلف اشاره دارند. آموزش مهارت‌های زندگی را به عنوان گام بسیار مهمی در جهت کاهش آسیب‌های اجتماعی معرفی نموده و به نحوه آموزش مهارت‌های زندگی با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی پرداخته‌اند.

علی رغم اهمیت موضوع، با وجود شرایط محیطی و اجتماعی که نوجوانان با آن روبرو هستند؛ در برنامه و کتب درسی به این موضوع چندان توجهی نشده است. بر همین اساس پژوهش حاضر با عنوان «بررسی اثر بخشی آموزش مهارت‌های شهروندی بر نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی دانش‌آموزان دوره اول متوسطه ناحیه سه شهر شیراز»، با رویکردی عملیاتی هم درصدد تهیه بسته آموزشی مخاطب محور با محتوای آموزش مهارت‌های شهروندی بوده و هم میزان تأثیر آموزش محتواهای تهیه شده را بر کاهش نگرش آسیب‌های اجتماعی که در این ناحیه شناسایی شده است، مورد بررسی قرار خواهد داد. بنابراین این پژوهش به دنبال پاسخ گویی به این سوال است که آموزش مهارت‌های شهروندی تا چه میزان می‌تواند بر نگرش آسیب‌های اجتماعی دختران دانش‌آموز دوره اول متوسطه اثربخش باشد؟

روش شناسی

این پژوهش از نظر هدف از نوع کاربردی و از حیث شیوه جمع‌آوری اطلاعات پژوهشی شبه تجربی است که در آن از طرح پیش آزمون و پس آزمون با گروه گواه استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه اول آموزش و پرورش ناحیه سه شهر شیراز در سال تحصیلی ۱۴۰۳-۱۴۰۲ بوده‌اند. با استفاده از روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی از یک مدرسه تعداد ۴۰ نفر از دانش‌آموزان پایه هفتم دوره اول متوسطه (در یک کلاس) انتخاب شدند تا به عنوان گروه آزمایشی، طرح آزمایشی «تربیت شهروندی» برای آنها اجرا شود و تعداد ۴۰ نفر دیگر از دانش‌آموزان پایه هفتم که در همان مدرسه تحصیل می‌کردند و از نظر موقعیت مکانی، پایه و جنسیت با گروه آزمایشی یکسان بودند به عنوان گروه گواه (کنترل) انتخاب شدند. دلیل انتخاب هر دو کلاس از یک مدرسه، تأکید پژوهشگران بر تجانس گروهی بود تا بتوان نتایجی بر اساس واقعیت حاصل از نزدیک بودن حداکثری شرایط هر دو گروه کنترل و آزمایش بدست آورد.

در این پژوهش ابزار جمع‌آوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته بود که ضمن تبادل نظر با روانشناسان آگاه با مسئله، سوالات آن بر اساس شرایط گروه هدف طراحی شد. این پرسشنامه دارای ۴۲ سوال است که در طیف لیکرت پنج درجه‌ای طراحی شده است. دامنه نمرات بین ۴۲ تا ۲۱۰ می‌باشد که نمره بالا به معنای نگرش منفی نسبت به آسیب‌های اجتماعی بیشتر در فرد است. این پرسشنامه دارای مولفه‌هایی مانند سرقت، پرخاشگری، مواد مخدر، مسائل جنسی، خودکشی، فرار از خانه می‌باشد. این پرسشنامه بر اساس مقیاس ۵ گزینه‌ای لیکرت بوده است برای گزینه خیلی زیاد عدد ۵ و برای گزینه خیلی کم عدد ۱ در نظر گرفته شده است.

در جدول زیر به تفکیک سؤال‌های مربوط به هر یک از مولفه‌ها را نشان می‌دهد:

جدول ۱- توزیع سؤال‌های یادگیری سازمانی به تفکیک ابعاد آن

ردیف	مولفه‌های نگرش به آسیب‌های اجتماعی	شماره سؤال	تعداد سؤال‌ها
۱	سرقت	۱ تا ۷	۷
۲	پرخاشگری	۸ تا ۱۴	۷
۳	مصرف مواد مخدر	۱۵ تا ۲۱	۷
۴	مسائل جنسی	۲۲ تا ۲۸	۷
۵	خودکشی	۲۹ تا ۳۵	۷
۶	فرار از خانه	۳۶ تا ۴۲	۷

روایی پرسشنامه ضمن بررسی و اظهار نظر صاحب‌نظران و اساتید حوزه روانشناسی مورد تأیید قرار گرفت. همچنین در پژوهش حاضر جهت سنجش پایایی پرسشنامه از فرمول آلفای کرونباخ با استفاده از نرم افزار آماری SPSS نسخه ۲۶ استفاده شده است. روش کار بدین صورت بود که در مرحله اول پس از توزیع پرسشنامه‌ها بین ۳۰ نفر از دانش‌آموزان گروه هدف، تکمیل پرسشنامه و جمع‌آوری آن؛ پایایی داده‌های حاصل به شیوه‌ی رایج محاسبه‌ی ضریب آلفای کرونباخ در نرم افزار آماری SPSS بدست آوردیم. نتایج بررسی پایایی ۴۲ سؤال پرسشنامه نگرش دانش‌آموزان نسبت به آن در جدول ۲ به شرح زیر می‌باشد.

جدول ۲- ضریب پایایی پرسشنامه نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی

کل	ضریب آلفای کرونباخ	متغیر
۰/۸۹	۰/۸۰	سرقت
	۰/۷۳	پرخاشگری
	۰/۸۴	مصرف مواد مخدر
		های نگرش نسبت به مولفه های اجتماعی آسیب

	۰/۷۴	مسائل جنسی
	۰/۸۱	خودکشی
	۰/۷۹	فرار از خانه

با توجه به نتایج مندرج در جدول فوق ضریب آلفای کرونباخ کل بدست آمده برای پرسشنامه نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی برابر با ۰/۸۹ و برای هر یک از مولفه‌های آن از جمله سرعت معادل ۰/۸۰، پرخاشگری معادل ۰/۷۳، مصرف مواد مخدر معادل ۰/۸۴، مسائل جنسی معادل ۰/۷۴، خودکشی معادل ۰/۸۱ و فرار از خانه معادل ۰/۷۹ بدست آمد. بر همین اساس می‌توان گفت پرسشنامه‌ی مذکور از همبستگی درونی قابل قبولی برخوردار بوده و در مجموع همه ۴۲ سؤال پرسشنامه از پایایی برخوردار هستند.

روش اجرای طرح پژوهشی

در مرحله بعدی پژوهش با توجه به مبانی نظری موجود و همچنین تجارب حرفه‌ای محققان (فعالیت و تولید محتوا در حوزه کودک و نوجوان)، بسته آموزش مهارت‌های شهروندی آماده شده و طی ۲۱ جلسه با گروه هدف اجرا شد. با اجرای مرحله دوم توزیع پرسشنامه‌ها و بر اساس تحلیل داده‌های مبتنی بر آماره‌های توصیفی نظیر میانگین و انحراف معیار و آزمون آماری تحلیل کوواریانس؛ میزان اثربخشی آموزش مهارت‌های شهروندی بر نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی - رفتاری دانش آموزان دختر دوره متوسطه اول ناحیه ۳ شیراز مورد مطالعه قرار گرفت. پروتکل اجرای بسته آموزشی در جدول ۳ به شرح زیر آورده شده است.

جدول ۳- خلاصه فعالیت‌های اجرایی بسته آموزشی مهارت‌های شهروندی

مهارت	جلسه	عنوان فعالیت	خلاصه
آشنایی با برنامه، گروه هدف	اول	جلسه معارفه	توضیح مختصر از فعالیت‌های پیش رو، توزیع پرسشنامه
بهداشت و سلامت	دوم	بدانیم‌ها!	پخش کلیپ‌های علمی در حوزه سلامت، تبادل نظر گروهی دانش آموزان، تدوین مجموعه عبارات مرتبط و طراحی اینفوگرافی
خودآگاهی (عزت نفس)	سوم	من خودم	تکمیل جدول طراحی شده توسط دانش آموزان بر مبنای شناخت از خود، ویژگی‌ها، انتظارات خود و دیگران از فرد.
	چهارم	با من آشنا شو	از دانش آموزان خواسته می‌شود تصور کنند قرار است یک شخص مهم و فوق العاده به گروه کلاسی اضافه شود که احتمالاً همه‌ی آنها دوست دارند با او دوست شوند. اما این شخص جدید اعضای کلاس را به خوبی نمی‌شناسد که بتواند بهترین فرد را برای دوستی انتخاب کند. دانش آموزان می‌توانستند عکس، نقاشی، نوشتن ویژگی‌های خوب اخلاقی، ظاهری و توانمندی‌هایشان را آماده کنند. در این فعالیت دانش آموزان می‌توانستند با دقت بیشتری به توانایی‌ها و ویژگی‌های منحصر بفرد خود و دوستانشان توجه کنند و تصور کنند اگر قرار بود خودشان دوست تازه‌ای پیدا کنند، این تبلیغات چه کمکی به آنها کند؟
	پنجم	خود ارزشمند من	ضمن توضیح پیرامون این موضوع که هر انسانی ویژگی‌هایی را داراست که دوستشان ندارد و حتی ممکن است موجب احساس شرم، خجالت، ناامنی و به اندازه‌ی کافی خوب نبودن شود. از آنها خواسته شد تا در قالب نامه‌ای به خود درباره موردی بنویسند که موجب می‌شود احساس عدم شایستگی کنند؛ احساساتی که تجربه کرده و به خاطر می‌آورند. در مرحله‌ی دوم آنها از دید دوست خیالی (مهربان و آگاه‌ترین دوست نسبت به محدودیت‌های بشر) با تمرکز بر نقص‌های گفته شده در نامه اول، نامه‌ای بنویسند و پیشنهادات خود راجع به خلاص شدن از شر احساسات منفی را ذکر کنند. خوانش نامه در مرحله سوم توسط دانش آموزان نویسنده کاملاً داوطلبانه بود.

مهارت	جلسه	عنوان فعالیت	خلاصه
همدلی (تنظیم هیجانات)	ششم	نقشه‌ی سفر زندگی	ضمن گفتگوی صمیمانه با دانش‌آموزان، از آنها خواسته می‌شود که نقشه‌ی سفر زندگی‌شان (از زمان تولد تاکنون) را مطابق با کاربرگ آماده شده تکمیل کنند. ذکر رویدادهای مهم زندگی که خود و یا دیگران برای یکدیگر رقم زده‌اند، نحوه‌ی رویارویی با آنها و هیجانات ایجاد شده در این کاربرگ مورد تأکید مجری بود.
	هفتم	هدیه‌ی زمان	تکمیل کاربرگ هدیه دادن زمان توسط دانش‌آموزان با تمرکز بر اینکه از ارزشمندترین هدیه‌هایی که می‌توان به دیگران هدیه داد، زمان است؛ موضوع جلسه به سمت مهارت همدلی هدایت نمود تا گروه هدف بیشتر به این موضوع پرداخته و درباره آن صحبت نمایند.
	هشتم	رهایی	خوانش داستانک «گورخر» با هدف سوق دادن مخاطبان به فراگیری مهارت تنظیم هیجانات
ارتباط موثر	نهم	دایره محبت	تکمیل کاربرگ «دایره محبت» توسط دانش‌آموزان و نوشتن افراد مورد علاقه شان از نزدیک‌ترین دایره به مرکز دوایر متحدالمرکز و درج نتایج حاصل از بحث پیرامون روش‌های استمرار بخشی به روابط با آنان و آگاه‌سازی آنان با اصول عذرخواهی موثر
	دهم	ارتباط	جدول خلاصه‌ی ویژگی‌های مربوط به سبک‌های سه‌گانه ارتباطی (منفعانه، پرخاشگرانه و قاطعانه) و کاربرگ مربوط به فعالیت را در اختیار دانش‌آموزان قرار داده و از آنها خواسته شد که با رجوع به کاربرگ، مشخص نمایند که هر یک از موقعیت‌های مطرح شده مربوط به کدام سبک رهبری است. با تشکیل گروه‌های دو نفره ضمن اصلاح هر یک از موقعیت‌ها، با سبک رفتار جرأت‌مندانه بازی کنند. بحث و گفتگو پیرامون موقعیت‌ها و شیوه‌ی صحیح واکنش پایان بخش فعالیت بود.
	یازدهم	حقوق و مسئولیت‌های من	آگاه‌سازی دانش‌آموزان با مسئولیت‌هایی که در قبال حقوقی که بدان‌ها داده شده است، مقدمه تکمیل کاربرگ آماده شده مربوط به حقوق و مسئولیت‌های من شد.
تفکر انتقادی	دوازدهم	زرد و صورتی	خوانش کتاب زرد و صورتی و طرح سوالات چالشی برای مخاطبان
	سیزدهم	پازل ۴۰ تکه	اجرای نقاشی گروهی (پازل ۴۰ تکه) باهدف جذاب سازی و فضا سازی اولیه ورود به بحث گروهی هدفمند تفکر انتقادی
	چهاردهم	بگو درسته؟!	قراردادن دانش‌آموزان در موقعیت کسب اطلاعات هدفمند با حداقل پیشینه ذهنی و هدایت بحث به سمت آشناسازی مخاطبان با اینگونه تفکر
مشارکت فعال	پانزدهم	همه با هم	مدنظر قرار دادن انجام فعالیت‌های گروهی به عنوان چتر پوششی اجرای بسته آموزشی هرچند در ابتدای طرح، دانش‌آموزان تمایل زیادی به انجام گروهی کار نداشتند؛ اما با تمرین و مداومت در جلسات بعدی، شاهد اقبال مخاطبان از فعالیت‌های گروهی بودیم.
	شانزدهم	پیشنهاد ما به مرجان	تهیه نشریه دیواری در همین قالب انجام شد.
			در این فعالیت دانش‌آموزان به صورت گروهی؛ برای موقعیت‌هایی که در قالب متونی کوتاه برای شخصیتی نوجوان به نام مرجان پیش آمده بود، ضمن بحث گروهی و ارائه روش‌های حل مسأله، عملی‌ترین راهکار را با ذکر دلیل انتخاب می‌کردند. در این فعالیت گروه هدف با تکنیک بارش مغزی و شیوه حل مسأله آشنا می‌شدند.
حل مسأله و تصمیم‌گیری	هفدهم	تو در تو	خوانش تدریجی کتاب جزیره هزار داستان در حین مطالعه‌ی این کتاب، خواننده با انتخاب راه‌های گوناگون تصمیم می‌گیرد که ادامه داستان را به گونه‌ای مبتنی بر تصمیم خود پیش برد.
	هجدهم	از اول بسازیم	خوانش داستانک‌های کوتاه و تفکیک مراحل حل مسأله توسط دانش‌آموزان از روی متن. بازآفرینی مراحل تا جایی که سیر داستانی تغییر یابد و در نهایت تطبیق متن اول با متن بازآفرینی شده.
مدیریت خشم	نوزدهم	میزبان بودن من	یادداشت کردن وقایع روز طی دو بازه زمانی متفاوت (موقعیت‌هایی که فرد می‌تواند میزبان خشم خود و یا حتی دیگران بوده و چگونگی مهار آن

مهارت	جلسه	عنوان فعالیت	خلاصه
	بیستم	فاجعه پنداری ممنوع	خوانش موقعیت «لباس زیبا» و پاسخدهی دانش‌آموزان به سوالات چالشی که برای شخصیت اصلی پیش آمده، گروه هدف را با مهارت مدیریت خشم آشنا می‌سازد.
	بیست و یکم	یک سوم	خوانش داستان «یک سوم» و بحث آزاد پیرامون اتفاقات داستان و مرور موقعیت‌های داستانی نوع مدیریت علی به عنوان شخصیت اصلی داستان.

در این پژوهش برای تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی نظیر میانگین و انحراف معیار و از آزمون آماری تحلیل کوواریانس استفاده شد.

یافته‌ها

آماره‌های توصیفی (میانگین و انحراف استاندارد) متغیر مورد مطالعه در پژوهش و مولفه‌های ششگانه آن در مراحل پیش‌آزمون و پس‌آزمون در گروه‌های مورد مطالعه (آزمایش و گواه)، در جدول زیر گزارش شده است.

جدول ۴- شاخص‌های توصیفی متغیر نگرش کلی نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی

متغیر		گروه	تعداد	پیش آزمون		پس آزمون	
				میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار
نگرش نسبت های به آسیب اجتماعی	سرقت	آزمایش	۴۰	۲۶/۹۵	۳/۵۸	۲۹/۹۵	۱/۵۹
		کنترل	۴۰	۲۷/۳۰	۳/۴۶	۲۷/۲۰	۳/۳۱
	پر خاشگری	آزمایش	۴۰	۲۲/۲۰	۴/۲۵	۲۷/۲۰	۲/۳۶
		کنترل	۴۰	۲۳/۰۵	۴/۲۴	۲۲/۴۸	۴/۰۴
	مصرف مواد مخدر	آزمایش	۴۰	۲۹/۱۳	۴/۸۵	۳۱/۱۳	۱/۹۶
		کنترل	۴۰	۲۹/۸۰	۶/۰۲	۳۰/۰۰	۵/۱۴
	مسائل جنسی	آزمایش	۴۰	۲۳/۲۵	۲/۱۸	۲۴/۹۸	۲/۰۷
		کنترل	۴۰	۲۴/۰۵	۲/۱۸	۲۷/۷۰	۲/۰۵
	خودکشی	آزمایش	۴۰	۲۶/۴۸	۵/۲۷	۲۷/۰۸	۱/۹۱
		کنترل	۴۰	۲۶/۸۵	۵/۰۴	۲۶/۴۳	۴/۸۷
	فرار از خانه	آزمایش	۴۰	۲۶/۲۳	۵/۲۳	۳۰/۴۰	۱/۹۴
		کنترل	۴۰	۲۷/۸۵	۵/۱۸	۲۷/۳۸	۵/۴۶
نگرش کل		آزمایش	۴۰	۱۵۵/۰۳	۱۳/۰۳	۱۷۳/۴۵	۵/۸۸
		کنترل	۴۰	۱۵۸/۱۰	۱۷/۰۲	۱۵۸/۴۵	۱۶/۱۳

نتایج مندرج در جدول ۴ نشان می‌دهد، میانگین نمرات نگرش کلی دانش‌آموزان نسبت به آسیب‌های اجتماعی در مرحله پس‌آزمون گروه آزمایشی (۱۷۳/۴۵) و نسبت به مرحله پیش‌آزمون (۱۵۵/۰۳) بیشتر بود. انحراف معیار پس‌آزمون گروه آزمایشی (۵/۸۸) و نسبت به مرحله پیش‌آزمون (۱۳/۰۳) کمتر بود. همچنین در مورد هر یک از مولفه‌های نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی از جمله سرقت، پرخاشگری، مصرف مواد مخدر، مسائل جنسی، خودکشی و فرار از خانه مقدار میانگین نمرات نیز در مرحله پس‌آزمون نسبت به مرحله پیش‌آزمون افزایش داشته است که نشان از افزایش نگرش منفی نسبت به موضوع مورد بررسی است. هر چند میزان افزایش در هر یک از مولفه‌های مذکور متفاوت بوده است که در ادامه هر یک از این تغییرات به طور خاص مورد بررسی قرار گرفته و با آزمون‌های آماری بدان پرداخته می‌شود.

تحلیل استنباطی داده‌های پژوهش

در این بخش به بررسی پرسش‌های پژوهش پرداخته شده است. با توجه به ماهیت ابزار مورد استفاده از آزمون تحلیل کواریانس یکراهه استفاده شده است. علت استفاده از آزمون تحلیل کواریانس این است که با کنترل اثر پیش آزمون، میانگین دو گروه در مرحله پس آزمون مقایسه می‌گردد. ابتدا مفروضه‌های تحلیل کواریانس مورد ارزیابی قرار می‌گیرد.

آزمون نرمال بودن متغیرها

در این بخش به بررسی پرسش‌های پژوهش پرداخته شده است. با توجه به این که پیش از انجام هر آزمون آماری باید نسبت به بررسی نرمال بودن داده‌ها اقدام شود تا وجود این مفروضه تأیید گردد، به منظور بررسی وضعیت توزیع متغیرها در جامعه از آزمون شاپیرو-ویلک^۵ استفاده شد که نتایج آن در جدول ۵ گزارش شده است

جدول ۵- بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها با استفاده از آزمون شاپیرو-ویلک

متغیر	گروه	آزمون شاپیرو ویلک	
		مقدار	درجه آزادی
سرقت	آزمایش	۰/۹۶۷	۴۰
	کنترل	۰/۹۰۲	۴۰
پرخاشگری	آزمایش	۰/۹۷۳	۴۰
	کنترل	۰/۹۵۱	۴۰
مصرف مواد مخدر	آزمایش	۰/۸۹۱	۴۰
	کنترل	۰/۷۶۶	۴۰
مسائل جنسی	آزمایش	۰/۹۵۵	۴۰
	کنترل	۰/۹۴۹	۴۰
خودکشی	آزمایش	۰/۹۷۱	۴۰
	کنترل	۰/۹۳۰	۴۰
فرار از خانه	آزمایش	۰/۹۱۵	۴۰
	کنترل	۰/۹۳۵	۴۰
نگرش کل	آزمایش	۰/۹۷۹	۴۰
	کنترل	۰/۹۳۸	۴۰

مطابق جدول نتایج فوق، مقادیر به دست آمده از آزمون شاپیرو-ویلک در هر دو گروه در سطح ۰/۰۵ معنادار نیست، می‌توان نتیجه گرفت که تمامی متغیرها از توزیع نرمال برخوردار هستند.

^۵ Shapiro-Wilk statistic test

بررسی مفروضه همگنی واریانس‌ها

الف: متغیر نگرش نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی

از آنجا که جهت اجرای آزمون تحلیل کوواریانس باید مفروضه همگنی واریانس‌ها برقرار باشد، این مسئله در خصوص نمرات مربوط به متغیر نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی آزمودنی‌ها با استفاده از آزمون لون بررسی شد که نتایج در جدول زیر درج شده است.

جدول ۶- نتایج آزمون لون برای بررسی همگنی واریانس نمرات نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی

متغیر	آماره آزمون (F)	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معناداری
های اجتماعی نگرش نسبت به آسیب	۲/۴۱	۱	۷۸	۰/۱۲۴

مطابق نتایج مندرج در جدول ۶ می‌توان نتیجه گرفت که آزمون لون معنی دار نبوده و این نشان می‌دهد که مفروضه‌ی مد نظر مبنی بر شرط برابری واریانس‌ها برقرار است.

ب: متغیرها (مولفه‌های) ششگانه نگرش نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی

جهت اجرای آزمون تحلیل کوواریانس می‌بایست مفروضات همگنی واریانس مولفه‌ها نیز برقرار باشد. بر همین اساس در ادامه با استفاده از آزمون لون؛ این مسئله در خصوص مولفه‌های ششگانه نگرش نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی اجرا شد که نتایج در جدول ۷ گزارش می‌گردد.

جدول ۷- نتایج آزمون همگنی واریانس‌ها برای نمرات مولفه‌های ششگانه نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی

متغیر	آماره آزمون (F)	درجه آزادی اول	درجه آزادی دوم	سطح معناداری
سرقت	۱/۶۲	۱	۷۸	۰/۱۰
پرخاشگری	۳/۹۰	۱	۷۸	۰/۰۶
مصرف مواد مخدر	۱/۰۹	۱	۷۸	۰/۳
مسائل جنسی	۰/۴۵	۱	۷۸	۰/۵۱
خودکشی	۰/۷۸	۱	۷۸	۰/۳۸
فرار از خانه	۳/۷۵	۱	۷۸	۰/۰۵۶

آنچه از نتایج مندرج در جدول فوق قابل مشاهده است، نتیجه آزمون درباره مولفه‌های ششگانه نگرش نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی نیز معنادار نیست (سطح معناداری بیشتر از ۰/۰۵) که نشان از برقراری مفروضه‌ی همگنی واریانس‌ها می‌باشد. بنابراین در ادامه با استفاده از تحلیل کوواریانس چند متغیره به بررسی نمرات نگرش کلی نوجوانان و همچنین مولفه‌های ششگانه آن (از جمله سرقت، پرخاشگری، مصرف مواد مخدر، مسائل جنسی، خودکشی و فرار از خانه) پرداخته شد.

فرضیه: آموزش مهارت‌های شهروندی بر نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی در دانش‌آموزان دختر دوره اول متوسطه ناحیه سه شیراز تأثیر دارد. به منظور بررسی فرضیه اصلی پژوهش مبنی بر اینکه «آموزش مهارت‌های شهروندی بر نگرش نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی تأثیر دارد.» از تحلیل کوواریانس استفاده شد که نتایج آن در جدول ۸ ارائه شده است.

جدول ۸- نتایج تحلیل کوواریانس تأثیر آموزش مهارت‌های شهروندی بر نگرش نسبت به آسیب‌های اجتماعی

منبع تغییرات	مجموع مجزورات	درجات آزادی	میانگین مجزورات	F	سطح معناداری	ضریب اتا
--------------	---------------	----------------	--------------------	---	--------------	----------

۰/۷۳	۰/۰۰۰	۲۰۶/۳۲۷	۶۲۹۱/۹۳۱	۱	۶۲۹۱/۹۳۱	پیش آزمون نگرش کل
۰/۶۵	۰/۰۰۰	۱۴۳/۴۶	۴۳۷۴/۸۰۵	۱	۴۳۷۴/۸۰۵	اثر گروه
			۳۰/۴۹۵	۷۶	۲۳۱۷/۶۱۳	خطا
				۷۹	۱۵۹۹۳/۸	کل تصحیح شده

با توجه به داده‌های جدول ۸ و با فرض همراه کردن متغیر پیش‌آزمون، بین دو گروه آزمایش و کنترل در نمرات نگرش کلی نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی در مرحله‌ی پس آزمون تفاوت معناداری وجود دارد ($p < 0/001$). لذا در این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که آموزش مهارت‌های شهروندی موجب تغییر نگرش کلی نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی شده است و فرضیه اصلی پژوهش تأیید می‌شود. از طرفی نیز مقدار ضریب اتای به دست آمده (۰/۶۵) حاکی از مداخله‌ی قابل قبول آموزش مهارت‌های شهروندی بر تغییر نگرش دانش‌آموزان دختر دوره اول متوسطه ناحیه سه شیراز نسبت به آسیب‌های اجتماعی می‌باشد.

بحث و نتیجه گیری

نتایج مرتبط با فرضیه نشان داد بین دو گروه آزمایش و کنترل در نمرات نگرش کلی نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی در مرحله‌ی پس آزمون تفاوت معناداری وجود دارد ($p < 0/001$). لذا در این پژوهش می‌توان نتیجه گرفت که آموزش مهارت‌های شهروندی موجب تغییر نگرش کلی نوجوانان نسبت به آسیب‌های اجتماعی شده است و فرضیه اصلی پژوهش تأیید می‌شود. از طرفی نیز مقدار ضریب اتای به دست آمده (۰/۶۵) حاکی از مداخله‌ی قابل قبول آموزش مهارت‌های شهروندی بر تغییر نگرش دانش‌آموزان دختر دوره اول متوسطه ناحیه سه شیراز نسبت به آسیب‌های اجتماعی می‌باشد. یافته‌های این تحقیق با نتایج تحقیق شیخعلی (۲۰۲۱)، دهدار (۲۰۱۸)، عامری (۲۰۲۰)، شعبانپور (۲۰۱۸) و دریس (۲۰۱۹) همسو می‌باشد. در تبیین این یافته می‌توان گفت که در یک جامعه تغییرهای ساختاری خودبه‌خود به وجود می‌آیند و در واقع زمینه‌ساز آن تغییرهای ساختاری در روابط و تعاملات اجتماعی است. جامعه‌شناسی انحرافات بیشتر به عوامل اجتماعی مؤثر بر بزهکاری پرداخته است و از میان این عوامل، آگاهی والدین، وضع اقتصادی، ازهم‌گسیختگی خانواده، رسانه‌های جمعی و همسالان را بیشتر مورد توجه قرار داده است در این بین بخش بزرگی از عوامل مؤثر بر بزهکاری را عوامل اجتماعی چون خانواده و گروه همسالان و عوامل فردی تشکیل می‌دهند. عوامل خانواده و روابط و تبادلات و ارتباطات موجود در خانواده و بین والدین و فرزندان عامل بسیار مهمی در بیماری و سلامت نوجوانان می‌باشد. با سست شدن روابط نوجوان با خانواده خود و فشارهای ناشی از شرایط نامطلوب در خانواده، از بین رفتن انسجام خانواده و نداشتن امید به آینده به تدریج از نقش خانواده کاسته و گرایش به همسالان و دوستان و همچنین الگویابی در بیرون از خانواده افزایش می‌یابد. با توجه به فضای حاکم بر گروه‌های دوستی، نوجوانان بر اساس جریان حاکم بر دوستان و همسالان همانندسازی می‌کنند. در واقع پیوند دوستی با همسالان دارای ناهنجاری گویای نقص در مهارت‌های اجتماعی است و آمادگی نوجوانان از لحاظ تعامل نظام‌های محیط اجتماعی و خانوادگی، عوامل رفتاری و شخصیتی آنها و در نهایت تعامل این مؤلفه‌ها باعث بازداری یا برانگیختگی آنها در ارتکاب به رفتارهای پر خطر می‌گردد. با شناسایی و تقویت عوامل محافظ در سطح فرد و محیط فرد می‌تواند تعاملی پویا در زمینه یا محیطی که به آن تعلق دارد و مرتب در حال تغییر است برقرار و هدایت کند. در قدم اول می‌توان نحوه‌ی تعاملات موجود بین والدین و فرزندان مورد توجه قرار داد چرا که یکی از علت‌های ناهنجاری اجتماعی و بزهکاری نوجوانان، الگوبرداری نادرست است و با قرار دادن الگوی شایسته بودن والدین برای نوجوانان یا آشنا کردن با الگوهای شایسته دیگر و نظارت بر ارتباطات آن و آگاه‌سازی نوجوانان از عواقب دوستی‌های نادرست همچنین آموزش مهارت‌های ضروری از جمله نحوه مقابله با فشار و تنش‌هایی که از طرف گروه همسالان یا محیط ایجاد می‌شود، نسبت به تغییر نگرش آنها اقدام کرد. در پژوهش حاضر نیز با آموزش مهارت‌های شهروندی و بررسی نتایج آن نشان داد که آموزش‌ها باعث شده است که نگرش منفی به آسیب‌های اجتماعی در دختران رشد داشته باشد.

بر اساس نتایج این تحقیق می‌توان پیشنهادات زیر را مطرح کرد:

از آنجا که میزان نگرش به آسیب‌های اجتماعی در همه دانش‌آموزان بالا می‌باشد، باید مشاوران مدرسه و یا مدرسان خانواده که برای سخنرانی به مدارس می‌آیند راجع به آسیب‌های اجتماعی و عواقب سوء آن برای دانش‌آموزان و والدین کلاس‌های آموزشی برقرار کنند تا بتوانند تاحدی نگرش‌ها را اصلاح و تعدیل نموده و نگرش منفی نسبت به آسیب‌های اجتماعی را افزایش دهند. از آنجا که شیوه تربیت شهروندی در مورد دانش‌آموزان نامناسب است؛ باید مشاوران مدرسه و یا مدرسان خانواده راجع به شیوه‌های صحیح تربیت فرزند برای والدین کلاس‌های آموزشی برقرار کنند تا بتوانند تا حدی شیوه فرزندپروری را اصلاح و تعدیل نموده و باعث کاهش آسیب‌های اجتماعی شوند. برگزاری این کلاس‌ها باید با توجه به جنسیت، نواحی مختلف و دوره‌های تحصیلی باشد. همچنین باتوجه به اینکه چه آسیبی در کدام جنسیت، ناحیه یا دوره تحصیلی بیشتر است، راجع به آن آسیب‌ها بیشتر بحث شود.

نگرش دختران که جزء جامعه هدف پژوهش است بیانگر تغییر مثبتی نسبت به آسیب‌هاست. این مسئله که پیشگیری هزینه کمتری دارد مبنایی آموزشی و اطلاع‌رسانی و نگرشی دارد. این حلقه مفقوده آموزش‌ها در منطقه می‌تواند استمرار داشته باشد.

تقویت خدمات مددکاری اجتماعی و روانشناختی از طریق بکارگیری نیروهای مشاور متخصص جهت ارائه آموزش‌های همه‌جانبه از دیگر پیشنهادات محققان پژوهش حاضر می‌باشد.

تشکر و قدردانی: نویسندگان از اداره کل آموزش و پرورش استان فارس که حمایت مالی از این پژوهش به عمل آورده‌اند، تشکر و قدردانی مینمایند.

References:

Aghakhanejad, Z. (۲۰۱۹). Comparison of the attitude of social harms of male and female students of second secondary school in Qom, academic year ۲۰۱۹-۲۰۱۸. *Master's thesis*. Hoda Faculty of Theology and Islamic Studies. (In Persian)

Ameri, M., Dehdar, M., Amirian, M. (۲۰۲۰). Teaching life skills with the approach of preventing social harm. *Journal of Applied Studies in Social Sciences and Sociology*. (۱۱)۳, ۳۵-۴۴. (In Persian)

Chiba M, Sustarsic M, Perriton S, Edwards Jr D. B. (۲۰۲۱). Investigating effective teaching and learning for sustainable development and global citizenship: Implications from a systematic review of the literature. *International Journal of Educational Development*, ۸۱: ۱۰۲۳۳۷.

Dehdar, M., Damani, F., Saigani, L. (۲۰۱۸). The role of religion on social care. *Journal of applied studies in social sciences and sociology*, first year, number ۳, ۵۳-۶۲ (In Persian)

Dries, A.(۲۰۱۸). Attitudes towards social harms, coping strategies and level of mastery of life skills in high school students. *The ۱۷th Congress of the Iranian Psychological Association*, Tehran, Iranian Psychological Association. (In Persian)

Emamizadeh, S. (۲۰۲۱). Investigating factors affecting the creation and reduction of students' social harms. *Journal of Psychological Studies and Educational Sciences* (Nagareh Institute of Higher Education), (۲۶). ۶۳-۸۶ (In Persian)

Fathi Vajargah, K. (۲۰۰۲). Citizenship education curricula: a hidden priority for Iran's education system. *Isfahan University Humanities Research Journal*, (۲)۱۴, ۱۸۱-۲۰۶ (In Persian)

Gholtash, A. (۲۰۰۹). Criticizing and reviewing the approaches of citizenship education in Iran's elementary school curriculum and presenting the citizenship education curriculum plan in Iran's elementary school curriculum in order to present the proposed citizenship education curriculum plan. *Doctoral thesis, Islamic Azad University, Khorasgan Branch (Isfahan)*. (In Persian)

Gholtash, A. (۲۰۱۲). Citizenship education (approaches, perspective, curriculum). Tehran: Yavaraktab.(In Persian)

Heydari, I., Marzooqi, R. (۲۰۱۷) Investigating the effect of cyber citizenship skills on the optimal use of virtual space and academic enthusiasm of medical students of Shiraz University of Medical Sciences. *Bimonthly Scientific Research Education Strategies in Medical Sciences*, (۳) ۱۱, ۸۱-۸۸.

(In Persian)

Paik, J., Duh, Sh., Rodriguez, R., Won Kyung Sung, Ji Young Ha, Lisa Wilken, Jong Tak Lee.(۲۰۲۴).A global community-based approach to supporting social and emotional learning. *Journal of Social and Emotional Learning: Research, Practice, and Policy, Volume 4, No 1*, pp ۱-۶. <https://doi.org/10.1016/j.sel.2024.100063>.

Roshid, M and Haider, H.(۲۰۲۴). Teaching ۲۱st-century skills in rural secondary schools: From theory to practice. *Heliyon, Volume 10, Issue 9, e30769*. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e30769>

Shabanpour, M., Hosseinpour, R. (۲۰۱۸). Investigating the effect of anger management group training on cheerfulness, mental health and aggression of Shahid secondary school girls in Tehran. *Journal of Military Psychology*, No. ۳۹, ۴۱-۲۷ (In Persian)

Sheikh A. (۲۰۲۱). The role of schools and teachers in reducing the social harms of students in the context of the transformation document. *New achievements in humanities studies*. fourth year No. ۴۱. ۱۵۹-۱۶۶(In Persian).